

SOLTÉSZ MÁRTON

Válaszsorok Angyalosi Gergely kritikájára

Irodalomértésünk régi óhaja, hogy az egyes szakkönyvek fogadtatása során felmerülő kételyek, ellenérvek lehetőleg ne rekedjenek meg a költői kérdés szintjén; vagyis a kritikus fölvetései – bíráló és szakszerző magánügyéből – lépjenek elő szakmai közügyé; kezdődjék alternatív párbeszéd, melynek nyomán termékeny diskurzus alakulhat ki. E mind aktuálisabb követelmény jegyében írom az alábbi rövid választ Angyalosi Gergely megtisztelő, s Csalog Zsolt-könyvemet – súlyát meghaladó alapossággal és elismeréssel – értékelő írására (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 122 [2018]: 252–257). Nem a magam, vagy az általam fogalmazott gyarló (és amint a példa mutatja, nem egyszer homályos, kétértelmű) mondatok védelmében, hanem álláspontom – az irodalomelmélettel, a Csalog–Csurka-viszonnyal s a Tar Sándor-jelenséggel kapcsolatos elképzeléseim, kutatási eredményeim – tisztázása céljából.

„*fasisztoid okoskodás*”

Az egyik fontos terminus, amelyet bírálóm kiemel: az irodalomértés kapcsán használt *fasisztoid* kifejezés. Természetesen nem politikai-ideológiai meghatározásról van szó (bár kétségtávol vannak hasonlóságok a politikai és az irodalmi élet rendszerei között). Azt jelenti: ideológiaként fellépő, preskriptív, parancsoló, önmagát az igazság letéteményesének tekintő. Mire is gondolok pontosan? A 20. század irodalmi életébe frissen bekerülő, publikálni kezdő tollforgatók többsége (egy-egy kivételtől eltekintve) nem szabályos magyar szakos filozsként lépett a professzionális írók közé. Így természetesen, hogy e pusztai zsellérből, alkalmi munkásból, jogászból, fogorvosból, hírlapíróból, egyetemet járt, de diplomát sosem szerzett nyelvzakosból lett írók – alkatukhoz, választott tárgyukhoz és tehetségükhöz mérten – minden esetben új és egyéni irodalomfogalmat dolgoztak ki, az esztétikai minőség új kategóriáját alkották meg, függetlenül a fölöttük elhelyezkedő történeti-kritikai intézményrendszer szempontjaitól. Az irodalmi (akárcsak a politikai) élet – alulról nyitott, felülről ugyanakkor meglepően jól szabályozott, törvények közé szorított struktúra. Író (akárcsak politikus) elvileg bárkiből lehet – régészből (Csalog Zsolt) csakúgy, mint műszerészből (Csörsz István, Tar Sándor) vagy matematikusból (Esterházy Péter). Míg azonban az aktuálkritika és az irodalomtörténet-írás alkotta szabályok, törvények és ítéletek korhoz kötöttek, az igazi, hiteles műalkotás kortalan, s a tudományos paradigmaváltások mentén előbb-utóbb szerephez jut az újabb szabályok, törvények és ítéletek artikulálásában, a művészet fogalmának s a befogadás változó játékszabályainak

újraalkotásában, a kánon alakításában. Így hat lassanként, búvópatakszerűen az alulról érkezők teljesítménye mindig egyúttal a fent lévők szemléletére (is).

Önkritikusan nézve: Csalog-könyvem se jobb, se rosszabb bármely (magát tudományosnak tekintő) irodalomértelmezői kísérletnél, hiszen – bár alkalmaz írói (tehát alulról jövő) érveket, él az esztétikai hatásteremtés eszközeivel – az egyetemi-akadémiai regisztrert megtestesítő egykori doktori értekezés (éppen erre játszik rá a többes szám első személy már-már komikus alkalmazása!) fasisztoid módon érvel-agitál-perlekedik (felülről!) a még alant lévő, az emelkedés, a törvényalkotás előszobájában járó életmű létjogáért. Pontosan azért döntöttem e sajátos dobozmonográfia-forma mellett, hogy ne csupán ez a harcias, s az életmű emelkedésével arányosan lankadó érvényű szólam maradjon fenn kutatásaim eredményeként. Hogy legalább egy olvasmányos életrajz, egy hasznos kutatási segédlet és néhány őszinte szó jusson-maradjon a mindenkori kortárs olvasónak, s az érdeklődő bölcsészhallgatónak is.

„Tar Sándor klausztrófób novellaontológiája”

A másik fontos fogalom: a *péterség*. A sarokba szorított egzisztencia szűkülése. Az el nem ismert, a fel nem ismert tehetség külső megfélemlítésből eredő pétersége. Öncsalása. Hűtlensége másokhoz, de kivált önmagához – hiszen Tar esetében éppen az önmagasság stabilitása forog veszélyben. S akinek olyan tisztázatlan a helyzete, mint Tar Sándoré volt, akinek saját létével szemben elfoglalt pozíciója olyan gyenge lábakon áll, mint az övé állt, azt bizony minden ideológiai-politikai (sőt talán minden emberi) közösség a maga céljaira használja fel. Ezen a ponton pedig valóban elmosódnak az érték- és érdek-különbségek. Egészen lényegtelen, hogy a Demokratikus Ellenzékről vagy a Belügyről van szó – mert voltaképpen nem is a „felhasználó”-ban, sokkal inkább a „felhasznált”-ban rejlik a jelenség kulcsa: a kelepcebe sétált személyiség önként válik kiszolgálóvá, amennyiben képtelen ellenállni szerepének, melyre diszpozíciója predestinálja.

Iskolapéldája ennek a Tar–Csalog-viszony, melyet könyvem *Egy „lelkiismerettel megvert írástudó”* című fejezetében ismertetek. Egyszerre szolgálni két úrnak: elárulni és megmenteni, gyalázni és megdicsőíteni újra és újra az atyai barátot. Tar kései korszakában a személyiség ráadásul már a végső stádiumban van: gyógyulásra, menekülésre, a pszichikai Én integrációjára (akárcsak Hajnóczynál) nincs többé esély. Abszolút egyéni és önkényes – a két életút és életmű ismeretében kialakult – véleményem, értelmezésem szerint ez a szomorú, Júdás-fázisban megrekedt péterség Tar sajátosan izgalmas, bár (a Csalogéhoz hasonlóan) kissé egyhúrú novellaművészetét is mélyen áthatja, s a formai zártság, a megfellebbezhetetlen, soha fel nem oldható szorongás nyomasztó atmoszférát kölcsönöz írásainak (*A te országod* [1993], *Minden messze van* [1995], *Szürke galamb* [1996] stb.). Az életmű tematikus-szemléleti beszűkülése (*Az áruló* [2003], *A térkép szélén* [2003], *Az alku* [2004], *Te következel* [2008]) számomra elválaszthatatlan e jelenségtől, s így a Tar-sorseseeménytől, a félig kibontakozott őstehetség megtöretésének és lassú, kiszámított pusztulásának történetétől. Nem kenyerem az alkotás-lélektani elemzés, nem is értek hozzá. Csupán a két író közötti szemléleti különbséget

szerettem volna érzékeltetni. Csalog formáinak nyitottságát – már-már parttalanságát, aránytalanságát –, tematikus sokszínűségét, vonzódását a drámai és sikertörténetek iránt, valamint Tar ezzel ellentétes, sötét, helyenként szürrealisztikus perspektíváját, formáinak kiszámított zártságát, a tényt, hogy már *A mi utcánk* (1995), sőt *A 6714-es személy* (1981) elbeszélője kegyetlen tisztánlátással és metsző iróniával közelít tárgyához – szemben idősebb pályatársával, akinek (ugyancsak személyiségéből következő) világlátása és irodalomszemlélete olykor már a giccs felé közelíti egyes szövegeit...

A Csalog–Csurka–Lengyel-vonal

Végezetül a legfontosabbról. Amikor Csalog-könyvem kiadója, Láng József elolvasta Lengyel Péter fülszövegtervét, elszörnyülködve hívott fel. „Minek egy ajánlóba ez a vitázó mondat a Csalog–Csurka-levélváltás kapcsán?” Péter ugyanis, párszáz leütéses *offrant*-jában külön bekezdést szentelve a kérdésnek, leszögezte: „Világlátásom a szerzőtől eltérő. Azt a következtetést például, mely Zsoltot a szélsőjobboldalivá torzult egykori írónak szinte ikertestvéreként mutatja be, tiszta lelkiismerettel nem hagyhatom szó nélkül. Nem úgy van.” Én persze még véletlenül sem szuggeráltam testvéri viszonyt a két író között; épp ellenkezőleg: arra próbáltam felhívni a figyelmet a Csurka-temetés kapcsán, hogy a két életpálya minden tekintetben eltérő kifutása fényében alig hinnénk, hogy egykor közös volt a cél, közös az ellenség, és baráti-kollegiális a pályatársi viszony. Mégse húzzuk ki – mondtam Jósokának. Mégpedig azért ne, mert ez a harag, ez az eleven ellenérzés maga is dokumentum: a magyar irodalom kettészakadásának gyászos emlékműve. S én talán éppen azt szeretem ma is e fülszövegben, ami Láng tanár urat zavarta: azt a belső küzdelmet, amely a fiatal kolléga iránt érzett baráti szeretet és az elutasított Csoóri Sándor-i népi vonalnak kijáró köteles ellenérzés ütközéséből fakadt. Mert ugyanakkor (s talán erre kéne a hangsúlyt fektetnünk) Péter azt is leírta könyvem szerzőjéről: „Nem fogadja el irodalmunk – s vele hazánk – kettévágását.” Ami így is van.

Meglepő vagy sem, a tényen jöttányit sem változtat: Csalogot és Csurkát – akár csak Csurkát és Réz Pált (lásd a *Bokáig pezsgőben* című kötet vonatkozó lapjait) – az 1970–1980-as években még baráti kapcsolat és kölcsönös kollegialitás fűzte egymáshoz. Túl a könyvem 86. oldalán közölt példányküldési terven, mely Csurka nevét az első tíz között említi (közvetlenül Lengyel Péteré, Hajnóczy Péteré, Mátis Líviáé, Bence Györgyé, Dalos Györgyé és Csoóri Sándoré után), *A tengert akartam látni* kézírata kapcsán született levél – szerény véleményem szerint – elégséges bizonyítéka ennek az irodalom- és politikatörténeti szempontból egyaránt fontos nexusnak. A kézirat lezárása óta ráadásul újabb bizonyíték került elő. 2017. november 27-én, Bognár Tas ajándékaaként került hozzám Csalog Zsolt és Bognár Éva mintegy 150 kötetnyi (az özvegy utolsó lakóhelyén, a Szentendrei-szigeti Surány település Árvácska utcai nyaralójában fennmaradt) könyv- és kézírathagyatéka. A hamarosan közlésre kerülő részletes tétel- és dedikációjegyzékben szerepel többek között Csurka István *Dagonyázása* is (Bp., Magvető, 1985 [Rakéta Regénytár]), címlapján a következő bejegyzéssel: „Csalog Zsoltnak / szeretettel, tisztelettel / Csurka István / 1985. május”.